

Y TsauSauv U

Ai Takitaki mai na Matabose Ni Qele Maroroi Ni Taukei

Vol. 4 - 2024

BLV ena raica na nodra vakaiyautaki na iTaukei

Solia na Matabose e so na misini rauta ni \$1.6 na milioni na kena isau

Na Veika E sa Rawata na Matabose ni Qele Maroroi ena 2024

Lewe Ni Vola

3

- Sa Noda i Tavi me da Tosoya yani na Veiqaravi ni TLTB

4

- Me ra Nanumi na Noda vei Turaga Bale kei na Kawa iTaukei Raraba

5

- Vakadonuya na Kabineti na *GCC Regulations 2024*
- Vosa Bubului o Ratu Naiqama ena i Tutu Vaka-Peresitedi

6

- BLV ena Raica na Nodra Vakaiyautaki na iTaukei
- Siro Na Bosebose-Ka Vakayabaki Ni Matabose Ki Na Veikorokoro.

7

- Digitaki o Seruvakula me Jeameni ni BLV
- Veivuke ni Vuli me Baleti ira na Gone Tauri Lavo ni Lisi

8

- Vakadonui me Duri e Tolu tale na Kabani ni TLTB
- Veisiko ni Siga ni Sucu vei ira e Samabula kei Wailekutu

9

- Vakaitavi mai Amerika na Matabose
- Veitalanoa kei ira na Marama mai Nadroga

10

- Solia na Matabose e so na Misini Rauta ni \$1.6 na milioni na Kena iSau

12

- Dola na Valenivolavola ni TLTB mai Vunidawa
- Veisemati tale kei ira na iTaukei ni Qele

13

- Na Veika s sa Rawata na Matabose ni Qele Maroroi ena 2024

17

- Veivuke vei ira na Noda ena Cicivaki Bisinisi
iTaukei Development Fund Facility

18

- Rawa ni Voli Qele qele na iTaukei ni sa Cava na Lisi
iTaukei Wealth Fund

Hon. Ifereimi Vasu

Minisita ni Veika Vaka-iTaukei & Jeameni ni Matabose ni Qele Maroroi

Sa Noda i Tavi me da Tosoya yani na Veiqaravi ni TLTB

Edua na ka e dau dredre tu vei keda na itaukei nida vinakata na ilavo me tekivutaki kina na noda sasaga.

Ia ena yabaki oqo (2024), esa mai dolava kina na Matabose ni Qele Maroroi e rua na iwaseswase ni veivuke; (1) na *iTaukei Development Fund Facility* kei na (2) *iTaukei Wealth Fund*. Na kena inaki oya me na sotava sara ga na gagadre e tiko kece qo vei keda na itaukei oya na kena vinakati na ilavo (capital) me tekivu kina na e dua na sasaga me vaka vukea na noda bula vakamatavuvale, me valuti na bula dravudravua; ka vakauasivi ena nodra tiko vinaka na noda kawa mai muri.

Ni sa na rawa na bula ni vuvale ena kena vakaiyautaki e sa na rawa ni qai vukei na bula vakailavo ni noda Matanitu.

Ena nodra rai yawa na Turaga Talai Sa Bale o Ratu Sir Lala Sukuna; eda vakavinavinaka ni rawa me ra raica na gagadre ena gauna oya ni na mai sotavi kina na bolebole ena gauna oqo; ni tu na qele ka qai sega tu ni rawa da cakava kina na itaukei edua na ka.

Ni kua, eda vakavinavinaka ni da sa mai tomana na veiqaravi ena noda vukei me da tosoya cake tale na itagede ni noda sasaga ena vuravura ni bisinisi kei na rawa-ka.

Sa mai vakadaberi donu

na veika vakalawa, sa vakadonui tale ga na kena iwalewale me da na veiqaravi kina sa qai vo me da cakacaka vata me rawa ni vua na noda sasaga me vakilai na vua ni noda cakacaka vinaka.

Sa noqu itatau me da solevaka na noda sasaga oqo; me da vakayagataka na veivalenivolavola ni matanitu me vaka na Tabacakacaka iTaukei, *Ministry of Trade, Cooperative Medium & Small Enterprises* kei na Tabana ni Teitei.

Na bolebole levu ga e tiko ena gauna oqo oya na noda yalomatua ka sasagataka yani eso na vuli ni vakayagataki lavo kei na cicivaki bisinisi me da kila

rawa ni bera ni da qai toso tiko yani. Oqo na ka ena curu mai kina na veitabana ni Matanitu me na vukei keda kina.

Nuitaki ni da na tu vata, ka cakacaka vata ena tikina oqo.

Vinaka sara vakalevu.

Hon. Ifereimi Vasu

"Ni sa na rawa na bula ni vuvale ena kena vakaiyautaki e sa na rawa ni qai vukei na bula vakailavo ni noda Matanitu."

Hon. Ifereimi Vasu

Mr. Solomone Nata
Vunilewa

Me ra nanumi na noda vei Turaga Bale kei na kawa iTaukei Raraba

Esa tekivutaki tiko oqo na kena vakavinakataki na noda qaravi vakavinaka na itaukei ni qele.

E rua tiko na I wasewase ni veiqaravi ni Tabana ni TLTB ka qaravi ira vakatabakidua sara ga na itaukei ni qele:

1. Veivakararamataki (Enlightenment)
2. Veivagalalataki se Veivakaukawataki me ra vakayagataka ga na ka e sa tu rawa tu vei ira me ra rawata kina na nodra bula (Empowerment)

E bibi tiko na noda veivakararamataki baleta me vukei keda me da kila na noda ilakolako makawa, na veika baleti keda, na noda itovo, na noda lotu, na soli ko Viti ki Peritania, na tu vakaikoya ni noda Matanitu, na vuli, na qito na ivalu levu kei na Bose Levu Vakaturaga.

Na veivagalalataki se veivakaukawataki e wili tiko kina noda bula raraba, na noda rawata na bula mai na veika ga esa tu rawa tu vei keda, na noda tiko vinaka ena veisiga, na noda rawa ka, na noda vakatubuiyau se vakatubuilavo, na veika e tu vakavolivoliti keda (environment), na noda vakaduri bisinisi, na noda matavuvale, na noda bula-bula vinaka kei na kena na vakatoroicaketaki ni noda itikotiko.

Mai na 2023 ki na 2024 e sa tekivu vakarewataki tiko na drotini vou ni veiqaravi ni Matabose ni Qele Maroroi ka salavata tiko kei na veiqaravi raraba ni Matanitu.

E sa mai dabe rawa na Bose Levu Vakaturaga; na Matabose cecere ka ra a tekivutaka na veivakararamataki ena kena vei tala-noataki na kena tauyavu e

dua na isoqosoqo me raica na qele vakaitaukei e Viti kei na veika eso e rawa ni maroroi me baleta na kena kawa tamata.

Ena nodra boseboseka ena vei vanua eso e Viti wili kina na kena ka qaravi mai Waikava (Taveuni) ena yabaki 1800 vakacaca; sa tekivu me veitalanoataki tiko mai na gagadre ni kena duri e dua na Matabose. E dua na gauna balavu era vakadeuca toka kina na vakasama oqo o ira na noda Turaga Bale ni bera ni qai mai tauyavu na Native Land Trust Board se NLTB ena 1940.

Na nodra rai oya me maroroi na qele ka tososi tale tiko ga na veivatoroicaketaki ni kawa iTaukei ka vaka kina na kena tokoni tiko na sasaga ni Matanitu ena qele vakaitaukei.

Sa dodonu ga vei keda ena gauna oqo me da kakua

vakadua ni da guilecavi ira na noda qase kei ira na noda Turaga Bale baleta ena nodra lewa matau ena gauna oya eda sa mai kune kaloiugata tu kina ena gauna oqo; vakauasivi ena kena tauyavu na Matabose me raica ka maroroya na noda qele.

Oya na vuna esa lesu tale tiko kina oqo na Matabose (TLTB) me vakavinakataka na nona veiwekani kei na nodra veivakabauti na Turaga baleta na Inaki tau-mada me ra vukei na kawa iTaukei.

Ena 2025 ena tososi cake tale na veiqaravi oqo me ra vukei na kawa itaukei, na nodra matavuvale kei na kena kawa bula.

Vinaka saka vakalevu.

Mr. Solomone Nata

"Mai na 2023 ki na 2024 e sa tekivu vakarewataki tiko na drotini vou ni veiqaravi ni Matabose ni Qele Maroroi ka salavata tiko kei na veiqaravi raraba ni Matanitu."

Mr. Solomone Nata

Na imatai ni Bose Levu Vakaturaga ena 2024 mai ena yanuyanu Turaga o Bau

Vakadonuya na Kabineti na *GCC Regulations 2024*

E sa vakadonuya na Kabineti ka kena iLiuliu tiko na Turaga na Paraiminisita o Sitiveni Rabuka na *iTaukei Affairs (Great Council of Chiefs) Regulations 2024*; na lawa ka solia na kaukauwa vua na Minisita ni Veika Vaka-iTaukei me kaciva na Bose Levu Vakaturaga (BLV) se na *Great Council of Chiefs (GCC)*.

Na tiki ni lawa oqo e kena inaki oya me raica

ni rawata vakavinaka na Bose Levu Vakaturaga na kena Inaki ena ruku ni lawa veisau na *iTaukei Affairs Amendment Act No. 25 of 2023*, koya ka mai taurivaki ena ika 28 ni Noveba 2023.

Na *iTaukei Affairs (Great Council of Chiefs) Regulations 2024* e a qai solia na kaukauwa matailalai vua na BLV me ciqoma na veidigtaki mai na Bose Vanua main a yasana e 14

me ra lewena na Bose Levu Vakaturaga.

Na yacadra o ira me ra lewe ni Matabose cecere oqo e dodonu me ra taura tiko na itutu vaka Turaga iTaukei se Marama iTaukei se i Liuliu ni Yavusa ka sa vakamatanitutaki oti na nodra itutu vakavanua mai na Tabana ni Veitarogi Vanua.

E dodonu me tolu na mata mai na veiyasana, tolu mai Rotuma ka vakabitaki tale

tiko ga na nodra lewena na marama na Matabose cecere oqo.

Me vaka e a qaravi taumada mai ena 1999 ki na 2007 na lawa oqo soli ana kaukauwa vua na Matabose me digitaka ga na kena jeameni.

Ka sa na tiko yani na Vunivola Tudei me qarava na veika vakaivola se me Vunivola ni BLV. ■

Vosa Bubului o Ratu Naiqama ena iTutu Vaka-Peresitedi

Turaga na Tui Cakau. Na Peresitedi o Ratu Naiqama Lalabalavu

Era sa mai digitaki na Turaga Bale Na Tui Cakau o Ratu Naiqama Lalabalavu me ra sa veisosomitaki ena itutu vaka Peresitedi ni noda vanua.

O Ratu Naiqama a cakacaka sara vakabalavu ena Matabose ni Qele Maroro ka taura e vica na itutu ena loma ni Matabose wili kina na:

- 1980 Estate Officer

- 1990 Senior Estate Officer West
- Divisional Estate Manager Western 1991-1993
- 1993 - Divisional Estate Manager Northern

E na dua na nona veisiko mai ena Matabose ena 2024 e kaya o Ratu Naiqama ni sa bau varautaki koya sara

vakavinaka na Matabose ena itutu ni veiliutaki eso esa mai taura tu ena gauna oqo.

"Au a sivraki yani eke, kau vakavinavinaka ni a ciqoma na kerekere ena lewa ni Bose Levu Vakaturaga meu mai veiqaravi ena Matabose ni Qele Maroro ena loma ni 20 na yabaki.

Oqo e sa ika vitu ni noda Peresitedi me tekivu mai ena 1987. ■

BLV ena raica na nodra vakaiyautaki na iTaukei

E dua na itavi bibi ni kawa itaukei oya na nodra vakatoroicaketaki se vakaiyautaki na itaukei.

E levu sara na leqa e tiko ena tabana ka gadrevi kina na veivuke vakabibi ena so na tiki ni lawa ka vauci tiko kina na nodra bula na itaukei kei na veika era taukena me vaka na qele kei na qoliqoli.

E kaya o Ratu Viliame

Seruvakula ni ratou sa na raica na veika eso e laveti mai na veiyasana me rawa ni sotavi kina na dredre ni bula ni kawa itaukei ka sotavi tiko ena gauna oqo.

Oqo ena rawa ni vakad- abera e dua na yavu me qai vakamuani yani kina na iwali ni leqa me rawa ni va-qaqacotaki me tekivu sara ga ena noda veikorokoro se veitikotiko. ■

Dabe o Kubuna kei Burebasaga ena Bose Levu Vakaturaga

Siro Na Bosebose-Ka Vakayabaki Ni Matabose Ki Na Veikorokoro

Taba toka oqori na Turaga na Tui Noco kei ira na lewe ni Matabose ni Manidia ena koro o Taci mai Rewa

E ra a laki tiko na veiman- idia eso ena veiyasai Viti ka ra vei qaravi ena Matabose ni Qele Maroro ena koro o Taci mai Noco, Rewa ena nodra Bose Vakayabaki siga rua (7 kei na 8 ni Noveba 2024) me tuvani kina na ituvatuva ni cakacaka ni Matabose ena yabaki vou, 2025.

Era mani sureti kina na Vuni- salevu na Turaga na Ratu na Tui Noco Ratu Aca Vulaid- ausiga me ra mai dolava na bose siga rua oqo.

E kaya o Ratu Aca ni oqo e se qai isevu ni gauna me mai caka kina e dua na bose vakaoqo ena loma ni vanua o Noco vakabibi ena nodra-

tou koro e Taci.

“Sa dua na ka na neimami marautaka na kena vakasa- mataka na vanua oqo ena vuku ni tosotoso vou ni kawa itaukei keimami sa mai rogo- ca tiko e daidai.”

“Keimami sa qai kila ni sa cabe na Matanitu o Viti kei na kena vei qaravi vakabibi ena ka e baleta na noda qele kei na kena kawa tamata. Ia ni mai digitaki na vanua o Bureonoco me mai qaravi kemuni e daidai ena vuku ni kena tuvani vakamatau nai tosotoso vou ni Matabose ena 2025, sa dua na ka marautaki dina vei keimami ni keimami sa mai tiki tale

tiko ga ni sasaga me da vakavuderi mai vakavinaka na kawa itaukei ena kena vakayagataki na noda iyau bula me da bula vinaka kina vakauasivi ena bula ni veivuvale vakayadudua ena noda Viti.”

E kaya na Vunilewa ni Matabose o Solomone Nata ni oqo e se qai karua ni koro e Viti me qaravi kina na bose vakayabaki ni Matabose (Annual Strategic Corporate Planning Workshop) ka a dau qaravi tu ga ena veitela eso kei na veitauni e Viti.

“Ia oqo keimami sa siro sobu sara ga mai vei kemuni na itaukei ni qele me keimami

mai raica na vanua o ni tiko kina ka me keimami vakasa- mataka tale tiko ga na veika oni lako curuma tiko na iTaukei ena veisiga ni bera ni keimami tuvana e dua na ka me baleti kemuni,” e kaya o Nata.

Na imatai ni bose vakaya- baki vaka oqo a qaravi e na yabaki sa oti mai na koro o Dratabu mai Nadi – na nodra vanua na Momo nai Taukei Navo.

Na vanua o Bureonoco e wili tiko kina na koro o Nab- udrau, Nakuruwai, Nacuru, Taci, Nakauwaru, Navaka, Matanimoli, Naqarani, Naivi- laca kei Narocake. ■

Digitaki o Seruvakula me Jeameni ni BLV

Ni oti na imatai ni Bose Levu Vakaturaga ena yanuyanu turaga mai Bau ka ra a tiko kina nai Liuliu Vakavanua mai Samoa, Toga, Hawaii kei Niusiladi; sa qai mai digitaki o Ratu Viliame Seruvakula me jeameni ena ikarua ni bese ka vakayacori ena Yatu Lau Lagoon Resort mai Serua.

Era sa vinakata na itaukei ni vanua e Viti me sa kau lesu tale mai na BLV me rawa ni vakavinakataka eso na ka ka

mai lawakitaka na Matanitu nei Voreqe Bainimarama tekivu mai na kena bokoci na BLV ena 2007.

E kaya na iliuliu ni timi ni vakadidike ka raica na kena dikevi tale na BLV o Jone Baledrokadroka ni sa rogoca na Matanitu na gagadre ni kawa itaukei me duri tale mada na Matabose ni Turaga me tu vakataki koya ga ka me kakua ni politiki-taki. Era vulagi dokai ena bese oqo na Tuaraga na Paraimi-

Jeameni ni Bose Levu Vakaturaga o Ratu Viliame Seruvakula

nisita o Sitiveni Rabuka ka ra a tiko kina e 50 na lewe ni bese wili kina o ira na Roko Tui mai na yasana e 14

Veivuke ni Vuli me Baleti ira na Gone Tauri Lavo ni Lisi

E sa dolava na Matabose ni Qele Maroroi ni itaukei na veivuke vakailavo vei ira na noda gonevuli itaukei ka tiko na nodra ilavo ni lisi ena Matabose. Na ilavo oqo e soli ga vakatabakidua ki vei ira e lailai na nodra yabaki ni bula mai na 18 me ra taura e 40% ni nodra ilavo ni lisi e maroroi tu. E dina ni qai dau tarai ga na ilavo oqo ni ra sa yabaki 18 na gone; ia e sa nanuma na Matabose ni sega soti ni yaga ke maroroi tiko na ilavo oqo vakabibi ke tiko na gagadre vakailavo me tosoya kina na nona vuli e dua na gone.

Na i votavota ni lavo e rawa ni kerei e vakatautaki e na vakatagedegede ni vuli kei na nodra i lavo na gone e tiko rawa e vaka koto oqo:

- **Vuli e na Primary:** \$300 dua na gone (e na vakatau tiko e na nona 40% ni lavo ni lisi e tiko rawa)
- **Vuli e na Secondary:** \$500 dua na gone (e na vakatau tiko e na nona 40% ni lavo ni lisi e tiko rawa)
- **Vuli Torocake:** Na veivuke e na vakatau tiko ga e na nona 40% ni lavo ni lisi e tiko rawa me baleta na vuli. E na dodonu me na vakarautaki mai na i tukutuku me baleta na icurucuru ni vuli (mai koronivuli).

Veika e Gadrevi:

1. **Gone vuli e na Primary kei na Secondary:**
  - Vola ni Sucu

2. **Gone vuli e na Vuli Torocake/ Koronivuli Saumi**
  - Vola ni Sucu
  - Vola ni veivakadeitaki mai na koronivuli sa vakadonu me lewena
  - Tukutuku vakailavo ni veika me saumi mai koronivuli (invoice)

Gauna Yalataki:

- O ira na gone curu e na *Primary*, *Secondary*, kei na Koronivuli Saumi:
- Me ra vakalewena na fomu ka

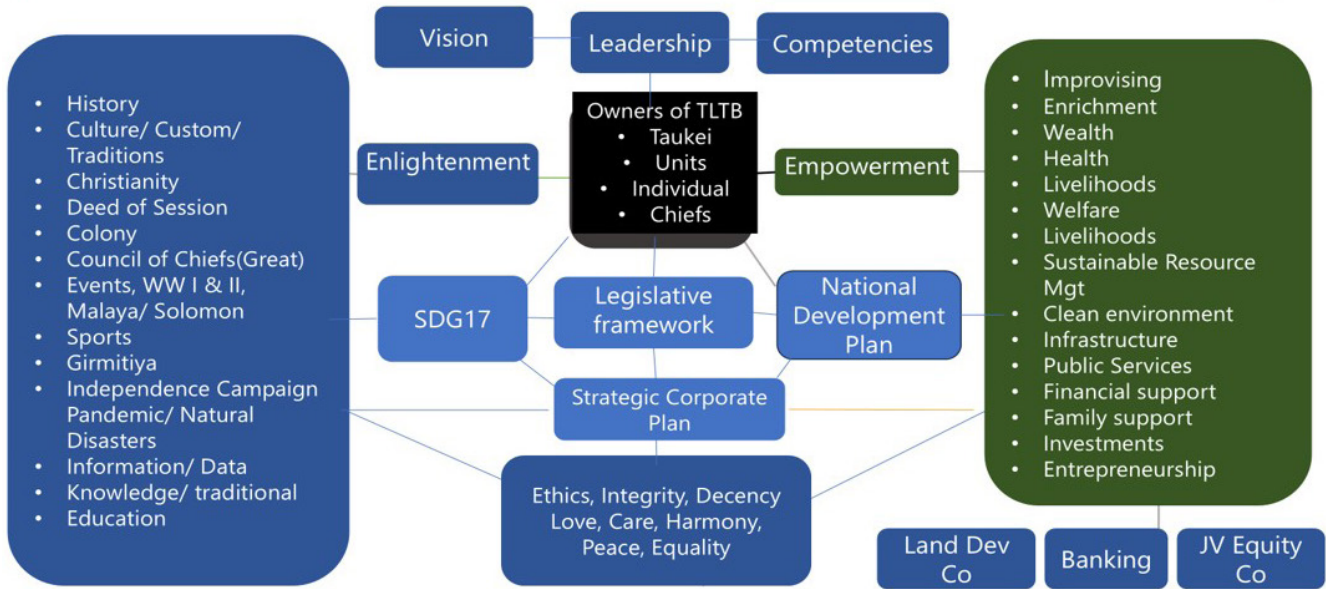
vakauta e na valenivolavola ni Matabose ni Qele Maroroi e e voleka vei ira ni se bera na i ka 20 ni Janueri 2025.

- O ira na gone vuli e na koronivuli torocake: E na qai saumi ga vakadodonu e na nodra koronivuli e na gauna sa ciqomi kina na veivakadeitaki ni sausaumi mai koronivuli (invoice).

Ni qai veitaratara mai ena dua na neitou valenivolavola ni TLTB se vei Ms Viema Vakarau ena 999 3916 (E: vwakarau@tltb.com.fj) se vei Livai Tuvola ena 999 5735 (E: ltuvola@tltb.com.fj). ■

Vukei o ira na gone me ra taura e dua na iwase ni nodra sede me veivuke ena ka ni vuli ni bera ni ra yacova na yabaki 18

Na tuvatuva vou ni veiqaravi ni TLTB

Vakadonui me Duri e Tolu tale na Kabani ni TLTB

Esa vakadonuya na Mata-bose e Cake ni TLTB me na duri e va tale na kabani ena ruku ni Matabose ni Qele Maroro'i me vukea na noda cicivaki bisinisi na iTaukei.

A vakatauci na lewa oqo ena I i ka 19 ni Seviteba 2024; ka sa tosoya tale kina na nona veiqaravi na Matabose ki na dua na itagede me veivuke sara ga ena leqa eda sotava tiko ena gauna oqo vakauasivi

ena kena vakarautaki eso na gaunisala me vakarawataka na noda tekivu ladeva yani na buturara ni binisi kei na vakatubuilabvo.

Kena I balebale ni sa sega wale ga ni qai soli lisi se kumuni rede se veiwaseyaka yani na ilavo ni lisi na Matabose; ena ituvatuva vou oqo esa na rawa tale ga ni cicivaki bisinisi ena tolu na tabana se kabani oqo:

1. Soli ilavo vakadinou (Baqe ni iTaukei),
2. Veisemati vakabisinisi ena Joint Venture (Equity Company)
3. Vakatoroicaketaki ni Qele (Land Development)

E kaya na Jeameni ni Matabose ka Minisita sara tale ga ni Veika Vaka-iTaukei o Hon. Ifereimi Vasuni oqo

e dua na ikalawa levu ka kena Inaki sara ga vukea na noda vakaiyautaki na iTaukei.

Esa qarava tiko ena gauna oqo na PricewaterhouseCoopers (PwC) na gacagaca kece ni veika e gadrevi me duri kina na kabani e tolu oqo vakauasivi ena veika vakalawa, veikavakailavo kei na veika matailalai e gadrevi me cicivaki kina na kabani. ■

Veisiko ni siga ni sucu vei ira e Samabula kei Wailekutu

Veisiko na TLTB ena Samabula Old People's Home

E dau gauna namaki na Siga ni Sucu me vaka ni dau caka kina na veisikovi kei na veiveiraici ena iyaya se na kakana – na gauna ni loma soli.

Ni vo toka ga e dua na siga me Siga ni Sucu era a talevi na wekada ka ra qaravi tiko ena Samabula Old People's Home kei na Father Law Home e Wailekutu.

Ni keimami qai lako yani keimami sa kauta sara tiko ga yani na veika era gadreva dina tu.

Esa dau caka na veitaratara me qarai eso na vanua e rawa ni dodoliga kina na Matabose me ra vukei na noda era gadreva dina tu na veivuke.

E tukuna e dua ka veiqaravi e Samabula o Alena Nauqe, ni levu duadua tiko na keda I wiliwili na kawa itaukei; ka veitataunaki tiko me da lomani ira na noda itubutu-bu me ra kakua ni mai biu guilecavi tu ena veivanua vakaoqo. ■

Vakaitavi mai Amerika na Matabose

Sikovi o ira na wekada mai Amerika

Ekalougata sara na Matabose ni Qele Maroroi ni a bau laki maliwai ira tu na veitabana vaka-Matanitu ena dua na igolegole ni veivakararamataki ena loma ni vanua levu o Amerika main a I ka 8- 13 ni Okotova 2024.

Na ilakolako oqo e salavata tiko ga kei na sasaga ni Matabose me ra bau vakaitavi tale ga na noda era sa laki rawa-ka tu vakavinaka

mai Amerika ena cicivaki binisi noda vanua.

Ena 2023, e laurai ni rauta ni \$234 na milioni na ilavo ni Viti e vakau mai Amerika ki Viti; ka tukuna tiko e dua na itukutuku ena veika era rawa ni ra cau kina na noda mai kea ena kena vueti na bula vakailavo ni noda Matanitu.

E rau a laki vakaitavi ena ilakolako oqo o Solomone

Nata na Vunilewa kei Livai Tuvola na Manidia ni Lavo ni iTaukei ni Qele ka rau laki vosa tiko ena ulutaga: Lisitaki ni qele vakaitaukei Wasei ni Lavo ni Lisi Tauri ni nodra ilavo na gone lailai mai na yabaki 18

Tauyavutaki ni bisinisi vou ni TLTB

Era a bau sikovi na noda mai San Francisco, Sacra-

mento, kei Santa Rosa, ka rauta ni 140 taucoko na noda era vakaraitaka na nodra kauwai ena levu ni lomatarotaro veilutaga eso oqori.

Era tou a veitomania tale tu ga ena ilakolako oqo na Tabana ni Lavo Musuki, Minisitiri ni Qele ni Matanitu, Tabana ni Curuvanua, Fijian Holdings Ltd kei na Sole Fintech. ■

Veitalanoa kei ira na Marama mai Nadroga

Taleitaki na veisemati ni Matabose vei ira na marama ni Nakuruvarua

Etomana tiko na Matabose ni Qele Maroroi na veivakararamataki ena macawa sa oti ka ra bau nanumi tale tu ga kina na marama ni tikina o Nasigatoka e Nadroga

E liutaka sara tu ga na Vunilewa o Solomone Nata na veivakararamataki oqo ka soli na gauna me bau vakatakilai vei ira na marama na veika eso e sasaga voli kina na Matabose ena kena vakasaututaki na noda vanua vakabibi ena kena vakayagataki vakavinaka na qele.

E kaya o Mr Nata ni bibi tale tiko ga me ra dau tarogi se vakasalataki na noda marama ena noda

veivanua eso me rawa ni ra tiki tale ga ni noda toso; ka me da veitauriligataka vata na veika eda tuvana me da cakava me baleta na veivakatoricaketaki.

Kevaka eda vinakata me mana na noda sasaga na itaukei ia me ra kakua ni guilecavi na noda marama vakausivi ena vakasama ni veivakatoricaketaki raraba.

Era a tiko na marama ni tikina o Nasigatoka e na koro o Volivoli ena dua na vuli ni bera ni soli na gauna vei TLTB me ra vakamacala kina. ■

Mai solia na Turaga na Paraiminisita Sitiveni Rabuka ke ira na itaukei ni qele era sa mai ciqoma na nodra iyaya ka tauri ena ruku ni *iTaukei Development Fund Facility*

Solia na Matabose e so na misini Rauta ni \$1.6 na milioni na Kena isau

Era a mai vakaitavi na ililiuli ni noda matanitu o Hon. Sitiveni Rabuka ena kena soli e vica na misini ni cakacaka kei na lori ki vei ira na e vica na mataqali e Viti ka rauta tiko ni \$1.6 na milioni na kena isau vakailavo.

Oqo e wili tiko kina e rua na katavila (tractors) dua na lori levu, dua na bulldozer, dua na digger kei na dua tale na lori 12 na kena taya.

Ena nona vosa e kaya na Vunilewa ni Matabose o Solomone Nata ni sa levu sara na veisau esa mai yaco ena loma ni Matabose vakauasivi ena sasaga raraba me baleta na bula dravudravua ni kawa itaukei.

E dua oya na kena sa mai

vakadonuya na Matabose e Cake me sa vakalailaitaki na ilavo e dau musuka mai na Matabose mai na 10% ki na 8% me rawati kina na tobu ilavo me veivuke vei ira na itaukei ni qele ka sa vakatokai tiko ena gauna oqo na *iTaukei Wealth Fund*.

Ena gauna oqo e sa biu tale tiko ga vakatikitiki e

Vukei tale ga o Dreketi, Macuata

\$5 na milioni me baleta na *iTaukei Development Fund* ka rawa ni ra kerea na itaukei ni qele me ra qarava kina eso na nodra sasaga vakabisinisi me kaiyautaki kina na nodra itikitiko kei na nodra dui vuvale.

Ena ruku ni *iTaukei Development Fund*, e sa mai soli tale kina oqo na

iyaya ni cakacaka oqo mai vu ana Paraiminisita ni noda vanua.

Ena nodra vosa tiko vei iratou na itaukei ni qele e Suva ni bera ni solia na ki; e kaya o Rabuka ni oqo e sa dua dina na ikalawa levu ena sasaga ni kena valuti na bula dravudravua ni kawa itaukei vakauasivi ena kena vakarautaki na ilavo e vinakati ena ruku ni *iTaukei Development Fund*.

“Oqo ena vakairagitaki ira na itaukei ni qele mera tevutaka se tomana na nodra bisinisi ena kena vakayagataki ga vakavinaka na qele – na isolisoli ni Kalou ki vei keda.

“Ena sega wale ga ni na toroicake kina na bula

vakaitikotiko se vakavuvale ena vukea tale ga na bula vakailavo ni noda Matanitu.

E tomana tale ga o Rabuka ka kaya ni sasaga oqo e salavata tiko kei na tuvatuva ni veivakatroricaketaki ni matanitu (National Development Plan) ka vaka kina na Solesolevaki ni Tabacakacaka iTaukei ena kena vakjayagataki na qele ena noda vanua.

Na matanitu e sa qarava tale tiko ga na kena cakacakataki na valuti nib ula dravudravua ena kena vei Ministiri ka wili kina na Minisitiri ni Veika Vaka-iTaukei, Minisitiri ni Teitei kei na Minisitiri ni Vakavure Bisinisi.

"Au sa marau niu mai vakaitavi ena kena soli

Veiqaravi vakavanua vua na Paraiminisita ka ratou vakaitavi kina na Tabana ni iTaukei ni Qele

"Au nuitaka ni na laki vakayagataki sara vakavinaka me yaga vei keda ka vakauasivi vei ira na luvemudou kei na

development Fund oya:

1. Infinity Pacific PTE Limited mai na iTokotoko Nasautorotoro, Korovuto, Nadi, ka ratou mai taura e rua na lori rauta tiko ni \$193,900 na kena isau.
2. Nativi Cooperative mai Nativi Village in Saivou, Ra, ena gauna oqo e ratou lisitaka tiko e 119 na eka ena tei dovou. E ratou mai taura e ruan a katavila rauta tik oni \$62,000, kei na \$3000 me isau ni kena cakacakataki na itaitai.
3. The Dreketi Mahogany Landowners Cooperative mai Macuata, oqo e wili tiko kina e 10 na mataqali ka ratou sa

mai ciqoma e dua na lori levu kei na irua tale na iyaya vakamisini me baleta na kena ta na kau na mahogany kei na kena kau yani ki na kena iqaqi rauta tiko ni \$1.3 na milioni na kena isau taucoko.

4. Tui Labasa Ratu Jone Qomate, e sa mai ciqoma tale ga e e dua na katavila ka rauta tiko ni \$47,000 na kena isau me qaravi kina e 115 na eka na loga ni nona dovou.

Ena gauna oqo e sa vakadonuya oti na Matabose e e 33 na kerekere main a 187 taucoko na ivola kerekere e ciqomi rawa. ■

Lori ni Mataqali Sautorotoro

na ki; ki vei kemudou dou sa nanumi mo dou vakaivotavota ena solia lavo vakadinou oqo me vukea na nomudou sasaga.

makubumudou era bera tiko mai. Na kabani es oni mataqali era mai vukei ena iTaukei

"Ena sega wale ga ni na toroicake kina na bula vakaitikotiko se vakavuvale ena vukea tale ga na bula vakailavo ni noda Matanitu."

Hon: Sitiveni Rabuka

Dola na Valenivolavola ni TLTB mai Vunidawa

Ea laki dolava na Turaga na Qaranivalu o Ratu Inoke Takiveikata e dua na tabana vou ni veiqaravi ni Matabose ni Qele Maroroi ena koro ni Matanitu e Vunidawa me veiqaravi vakavoleka vei ira na itaukei ni qele.

Oqo e tiki tik oni nona ituvatuva na Matabose me tarai ira yani na noda; me rawa ni ra vukei ena kena valuti na bula dravudravua.

Ena nodra vosa na Turaga na Qaranivalu ena Vukelulu na ika 11 ni Tiseba; era vosa bolebole vei ira na

nona lewe ni yasana me ra vakayagataka vakavinaka na veiqaravi oqo.

Era cavuta na nodra vakavainavainaka kina Matabose ni ra rogoca na kerekere ka lave mai ena Bose ni Yasana o Naitasiri me dua na vale ni volavola ni TLTB e Vunidawa.

“Ni kua e sa vakavotukana,” e kaya o Ratu Inoke

“Au sa rogoca main a Bose Levu Vakaturaga me baleta na *iTaukei Wealth Fund*, na *iTaukei Development Fund* ka na

Turaga na Qaranivalu ... Ratu Inoke Takiveikata

yaco sara me laki dua na baqe; ni kua au marau niu sa vakadinadinataka.”

“Sa dua na noda itekitekivu vou.

Era sa vakasavuya tale ga vei ira na noda me ra vakayagataka qele ; me ra teitei.

E kaya na Vunilewa ni Matabose o Solomone Nata ni sa kau mai vakavoleka na veiqaravi me rawa ni da toso na kawa itaukei.

Na veivanua ena era na qa-

ravi ena valenivolavola vou oqo e wili kina o Muaira, Viria, Navuakece, Nawaidina, Rara, Soloira, Waima, Matailobau, Noimalu, Wainimala (Naboubuco), Nabaitavo, Lutu, Nadaravakawalu, kei Nagonenicolo, rauta ni 1,898 ekatea na kena levu.

E 1,023 taucoko na lisi; ka levu ga na lisi na teitei; ka ra sa wasea oti na itaukei ni qele e kea e \$2.6 na milioni ena yabaki oqo (2024). ■

Matai ni lewenivanua me qaravi mai Vunidawa

Veisemati Tale kei ira na iTaukei ni Qele

Era maqusa na marama ena koro vakaturaga o Taci, Noco, Rewa ena nodra ciqoma na ilakolako ni veivukei ka liutaka tiko yani na Vunilewa o Solomone Nata ena kena laki soli na ka ni loloma ni Matabose.

Oqo ni oti na kena ia laki vayacori yani ena bucabuca o Noco na nodra bose vakayabaki ni Manidia ni TLTB mai na 10 na valenivolavola kece e Viti.

Na bose oqo e dua ga na nodra kerekere na Vunilewa me laki sikovi na vanua ka veisemati tale na Matabose kei ira na itaukei ni qele.

“Ena dua na gauna a sa mai luquqa ia oqo e sa kau sara ga yani vakavoleka na veivosaki ni Matabose ki na noda veikoro me rawa ni keimami vakila na dredre e lako curumi tiko,” e kaya o Nata vakabibi vein a noda – na iTaukei.

Na nodra cau ki na iSoqosoqo Vakarama e ivakavinakavinaka ni nodra veiqaravi ena bose siga rua; wili tiko kina na isoli-soli me vaka na ivakatakata ni kakana, na katoniwailiwa, teveli kei na idabedabe; rauta tiko ni \$3000 na kena isau vakailavo. ■

Veivuke ena koro o Taci, Noco, Rewa

Ciqoma o TLTB na icovi levu na President's Award ena Fiji Business Excellence Award mai Nadi ena 2024

Na Veika E sa Rawata na Matabose ena 2024

Rawati na iTuvatuva ni Matabose

- Veisemati kei ira na Turaga Bale e Viti, Bose ni Yasana kei Bose ni Tikina me vaka ni sai ira oqo na itaukei ni qele ka qarava na Matabose na nodra qele
- Taura na icovi ni *Presidents Award* ena *Fiji Business Excellence Award (FBEA)* ena ikarua ni gauna.
- Solia e \$1.6 na milioni ena ruku ni iTaukei Development Fund ka mai vakaitavi kina na Liuliu ni Matanitu na Turaga na Paraiminisita o Sitiveni Rabuka
- Mai vakayacori rawa na Bose ni Tuvatuva Ka Vakayabaki ena koro o Taci mai Rewa ena ika 7-8 ni Tiseba 2024.
- Vakaitavi ena *AG's Conference 2024*.
- Laki tiko ena soqo ni nona vakatabui na Turaga na Peresitedi vou ni noda vanua o Ratu Naiqama Lalabalavu ena nodra itikotiko e Naiqasiqasi.
- Vakayacori rawa na kena dikevi na Regional

- Viti Levu Master Plan Laki tiko ena Bose Levu Vakaturaga ena ika 13-14 ni Moveba 2024.
- Dolavi na veivuke vakailavo vei ira na gonevuli *Education Assistance Funds* mai na 40% ni nodra ilavo ka vakatubutaka tiko na Matabose
- Toso tiko na veivakararamataki ena Siteseni ni Yalomatua – Na Do-moiviti ena veimataka ni Siga Tabu.
- Vaqacacotaki tiko na kena sagai me saumi mai na dinau ena lisi ena retio yaloyalo, niusiveva kei na mona ivolamata
- Vakadonui e 33 na tiki ni qele mai na qele vakarautaki.
- Vakaitavi ena sasaga ni vakasuka qele ni *Crown Grant* kei na *Native Grant*
- Tosoi tiko na veivakararamataki ni kena vulici na veikavakabisinisi (Financial Literacy)
- Vakayacori rawa na bose-ka me baleta na Maroroi ni Yau Bula (Conservation Policy Workshop)
- Veivuke tiko ena Na

- Vualiku Project Digitaki a dua na *Chief Financial Officer* me raica na tekivutaki ni dua na *commercial arm* ni TLTB
- Dola na veiqaravi vou ni TLTB mai Vunidawa, Naitasiri me qarava e 14 na tikina, 145,269 na ekatea na qele vakaitaukei kei na lisi e 1023
- Vakaitavi ena veitalanoa ni Fiji Planted Forest Policy
- Vakaitavi ena dua na veitalanoa ni qele na *USP Land Management Seminar*

Sasaga ni Kena Dikevi ni Lawa Eso

- *Agriculture Land-lord Tenant Act*
- *iTaukei Land Trust Act*
- *Mahogany Industry Development Act*
- *Rivers and Stream Act*
- *Gravel and Royalty Guideline* me soli ki na *Ministry of Lands & Mineral Resources*
- Veisautaki ni 2019 *Gravel Royalty Rate*

me sa veisautaki tekivu ena 1 Janueri 2024

- Lisi mai Toko (999 na yabaki)

Veidinadinati ni TLTB (Memorandum of Understanding)

- Methodist Church in Fiji
- Land Transport Authority
- Fiji National Provident Fund
- Merchant Finance
- Sugar Cane Growers Fund
- Merchant Finance Limited
- Fiji Rice Limited
- iTaukei Trust Fund Board
- Fiji National University – ISO 9001:2015

Veiqaravi Vei Ira na iTaukei ni Qele

- Vakalutumi sobu na *poundage* ki na 8%
- Maroroi rawa e \$10.1 na milioni me baleta na *iTaukei Wealth Fund* (Noveba)
- Soli na nodra ivotavota na Turaga ni Vanua (Turaga ni Mataqali – 7%, Turaga ni Yavusa – 5%, Turaga iTaukei – 3%)
- Vakarautaka rawa

Tosoi tiko na nodra vuli na vakaillesilesi ena vuku ni veiliutaki

e 401 na *Deed of Trust* kei na 4101 na ituvatuva ni wasei nii lavo ni lisi se *Assignment*

- Veivakararamataki ena vuku ni vakaduri bisinisi vei ira na itaukei ni qele; qaravi rawa e 245 na veivakararamataki
- *iTaukei Development Fund*: Mai ciqomi rawa e 170 nai vola ni kerekere rauta tiko ni \$21.7 na milioni na kena isau vakailavo ni veika e kerei mai ia mai soli rawa ga e 34 na kerekere se \$2.7 na milioni
- Veivuke ena ka ni vuli mai na Minors Funds: 656 na vola kerekere e ciqomi rawa ka rauta tiko \$296,768.50 e viwaseyaki yani kina.
- Nodra ilavo na gone era sa yacova mai na yabaki 18: 738 na vola kerekere e ciqomi rawa ka mai veiwaseyaki yani kina e \$658,086.31
- 100 na Veivakararamataki ena Bose ni Tikina mai na Valenivolavola nei Vunilewa
- Vakasukai ni qele koya a sgea ni dua e taukena (unclaimed) ena matai ni Veitarogi Vanua: Mai na 214 na kisi e sa mai sogo rawa e 178 ka sa qai vo ga 36 na kisi. Na 36 na kisi oqo esa bosei ka sa

butuki oti tale ga. Sa qai vo ga me biu cake ki na Matabose e Cake me vakadonuya.

- *Crown Grant & Native Grant*: - Ena *Crown Grant*, 63 taucoko na kerekere e sa ciqomi rawa; 21 na mataveilewai ni veivaqaqai e sa dabe oti. Ena *Native Grant*, e sa mai ciqomi rawa e 22 na kerekere is e 15 na dabe ni veivaqai e sa qaravi rawa. Sa mai duri tale ga e dua komiti ni Matanitu me raica na cakacaka e qaravi ena vuku nodra kerekere na itaukei ni qele.
- *Title Share Holders* – Dolavi e 1143 na wasewase ni lisi rauta

ni \$10.1 milioni na kena levu

Veiliutaki:

- Vakadonui ni Tuvatuva Vakayabaki ni Matabose ni Qele Maroro (Strategic Corporate Plan 2024)
- Veisautaki ni vakatakilakila (corporate logo) ni Matabose

Veidinadinati (Memorandum of Agreement)

- *Ministry of Finance, Strategic, Planning - \$1.2m Agriculture offer Grant*
- *Telecom Fiji Limited – Disaster Recovery Agreement*

Veivakadeitaki ni Vakaivola ni Redetaki tiko na Valenivolavola ent:

- Lautoka Office
- Korovou Office
- Savusavu Office

Veisautaki ni Lawa ni Cakacaka (Policy Review)

- *Estate Operation Manual Review*
- *Investment Policy*
- *Trust Policy*
- *Landowners Policy*
- *Landowners' empow-*

- *erment strategy*
- *Review Finance Policy & Procedural Manual*
- *Review of Recruitment & Selection Policy*
- *Payroll policy*
- *Diversification of Minors Fund*
- *Valuation policy*
- *LAU Manual*
- *Land Services SOP*
- *iTaukei Development Fund Manual & Policy*
- *Staff Welfare Fund Policy*
- *Review of the Terms and Conditions of Employment*
- *Procurement Policy*

Veivakararamataki ena Vuku ni Tosotoso vou ni Matabose

- Yasana Ba – Qaravi rawa na vei vaka rama taki e na tikina o Nailaga, Bulu, Nadi, Sikituru, Tavua, Vuda, Sabeto, Vitogo, Nawaka, Vaturu, Rukuruku, Nalotawa, Savatu, Qalayatatina, Magodro
- Yasana Bua – Bua, Lekutu, Vuya, Dama
- Yasana Naitasiri – Qaravi rawa na vei vaka rama taki e

E dau vutucoqa na veitalnao eso me baleta na qele ena noda vanua

Oqori ena dua na soqo ka dau tovolei me wasei yani kina na itukutuku eso me baleta na TLTB kei na veika e dau qarava me baleti keda na lewenivanua

- na tikina o, Vuna, Viria, Lutu, Matailobau, Nadaravakawalu, Rara.
- Yasana Namosi – Qaravi rawa na vei vaka rarama taki e Veivatuloa.
- Yasana Ra – Qaravi rawa na vei vaka rarama taki e na tikina o Saivou, Nalawa, Lawaki, Nasau, Nababa, Naroko, Rakiraki, Nakorotubu, Kavula, Navolau, Nakuilava, Mataso, Bureivanua, Bureiwai
- Yasana Rewa – Qaravi rawa na vei vaka rarama taki e na tikina o Toga, Rewa, Dreketi, Noco and Suva

- Yasana Serua – Qaravi rawa na vei vaka rarama taki e na tikina o Batiwai, Nuku, Deuba and Serua
- Yasana Tailevu – Qaravi rawa na vei vaka rarama taki e na tikina o Bau, Tai, Nailega, Verata, Nausautoka, Nausori, Nakelo, Sawakasa, Nuku kei Naloto
- Yasana Nadroga/Navosa – Qaravi rawa na vei vaka rarama taki e na tikina o Bemana, Namataku, Noikoro, Nadrau, Navatusila, Nokonoko, Cuvu, Tuva, Nasikawa, Malomalo, Komave, Mavua,

- Nasigatoka, Wai
- Yasana Cakaudrove - Wailevu, Nasavusavu, Laucala, Vuna, Wainikeli, Cakaudrove, Natewa, Naweni, Vaturova, Vuna
- Yasana Kadavu - Ravitaki, Naceva, Sanima, Ono, Nakasaleka, Yale
- Yasana Macuata – Labasa, Wailevu, Nadogo, Seaqaga, Macuata, Sasa, Dreketi

- ects
- Ministry of Multi-Ethnic Affairs & Sugar Industry – Sugar related Matter
- Ministry of Housing and Community Development – Formalizing Informal Settlement
- Ministry of Forests – FPL Overplanting
- Climate Change Department – Benefit Sharing on carbon trading Energy Fiji Limited

Veisemati Vakacakacaka

- Fiji Roads Strategic Plan launching
- Ministry of Tourism and Civil Aviation
- Fiji National University (FNU) Training & Consultancy Agreement
- Ministry of Commerce, Trade, Tourism and Transport – Pilot Tourism MSME
- Fiji Hardwood Corporation Limited – FHCL Lease taskforce & Carbon trading opportunities
- Water Authority of Fiji – Major Proj-

Major Projects

- World Bank – Emission Reduction Program
- Investment Fiji
- Non-Government Organization (Live & Learn, Mareqeti Viti, Nature Fiji, IUCN, WCS).

iTuvaluva Vou ni Matabose

- Ciqomi nai vakasala mai na PWC me baleta tuvaluva ni kabani vou ni matabose

Dau qarauni me ra tiko na vakaillesilesi ena veivanua eso me rawa ni saumi na nodra vakatataro na lewenivanua

Veivakatroroicaketaki ni Qele

- Ciqomi e \$750,000.00 mai na Minisitiri ni Lavo me baleta na Caka ni Gaunisala
- Vakacakacakataki ni Timi ni Soveya ena Valenivolavola Liu
- Viti Levu Regional Land Use Master Plan
- Vidavidai ni Qele e Vunitavola, Vatia, Varavu kei Nadala
- Soli na lisi ni veivakatrorocake taki ena TLTB Development Projects
- Vakadeitaki na soli ni lisi e 33 na lisi e bati ni gaunisala (15 sa soli e 18 e se vo tiko)

Vakatubuilavo ena Voli Vale

- Voli e dua na Vale mai Lautoka
- Vakatubuilavo e Vanua Tani - \$1.5m
- Vakarau vakacavari na voli ni Vale e Nadi
- Tekivu veitaloanataki na voli ni dua na vale e Labasa
- Toso tiko e dua na veitalanoa me voli e dua na kabani ena Suva

Stock Exchange ka rauta tiko ni \$1.5 na milioni na kena isau

Veivakarautaki ena Vuli

- Business Excellence Conference at Sofitel on 9th - 10th October
- Dynamic Leadership Program (DLPA) Malevani, Ositerelia 21-23 Okotova National Quality & Innovation Conference ena Sofitel 9 ni Okotova ISO 9001:2015 Training 14-18 Noveba
- Fiji Tech Summit ena 17-18 Noveba ena Sheraton Resort & Spa

Vuli Tara se Technical Training

- FIG Conference e Kuching, Malaysia 23-26 ni Seviteba UN-GGIM-AP Plenary e New Delhi, Idia 26-29 Noveba Business Continuity ena 23 ni Seviteba
- National Conference ni IT 26-27 Seviteba Excel Ad-

- vanced 25 ni Okotova
- FPSSDE ena Minisitiri ni Qele 4-19 ni Noveba
- 2024 Pacific Islands GIS & RS User Conference e USP, ena 25-29 Noveba
- Cyber Security Conference, Malevani, Ositerelia ena 26-28 Noveba
- Glaboal Development Conference e USP, Lauacala 26-28 Noveba

In-house Training:

- EOM Training: 13th - 18th September
- Landsoft NGX Training: 18th - 20th September
- Cyber Security 4th October
- Audit & Risk Policy Awareness

IT / Veiqaravi ena Mona Livaliva

- Tavoci na Business Central
- Vakatovolei tiko na BCP Testing ena veivanua ni bose ena veikorokoro
- Vacavari tale ga na:

- a. ERD eservices
- b. Conveyancing portal
- c. LOU Portal
- d. Tourism Gross receipt
- Landsoft Training
- LRI Integration kei na Rent Reassessment (automation of notices)
- Vakacavari na caka ni Board Portal
- Vakaoti na voli ni 11 na Windows 11 na misini
- Kacivi na Tender ni Loan Management system kei na E-Wallet

Kacivi ni Tender

- Sa kerei e dua me mai soli vakasala tiko ena caka ni Environment Impact Assessment ka sa laki lewena sara na TLTB Panel of EIA Consultant
- Sa ciqomi tale ga me mai soli vakasal o PWC ena kena tauyavutaki e dua na kabani levu (Holding Company) kei na tolu na kabani lalai (Subsidiaries) me qarava na cicivaki bisinisi ni iTaukei ena vuku ni Matabose. ■

Vakaitavi o TLTB ena soqo ni Ratu Sukuna Day 2024

Sota o ira na iTaukei ena *iTaukei Resource Owners Forum* ka vakarautaka na Tabacakacaka iTaukei

Veivuke vei ira na noda ena cicivaki bisinisi *iTaukei Development Fund Facility*

Na iTaukei Development Fund Facility (TDFF), e dua na gaunisala ni veivuke ni Matabose ni Qele Maroro vei ked ana itaukei ni qele ena kena sagai me tokoni na noda sasaga ni veivakatoroicaketaki ena vuku ni vakayagataki qele kei na vakaduri bisinisi me valuti kina na bula dravudravua ni kawa iTaukei.

Na ituvatuva oqo e salavata tale tiko ga kei na ituvatuva levu ni Matanitu me vakavinakataka na noda bula vakailavo. E dua na leqa e dau sotavi vakawasoma oya na kena sega ni dau solivakarawarawa vei keda na iTaukei na ilavo mai na baqe me da tekivu kina. Ni kua, sa tiko oqo na iTaukei Development Fund Facility me vakarawarawataka na noda kerea vakadinou e dua na ilavo me da tekivutaka kina e dua na tabana ni bisinisi cava ga eda via qarava.

Na kena biu vakatikitiki e dua na uma ilavo oqo me vukei keda na iTaukei ena vakarawarawataka na noda via toso yani ena buturara ni bisinisi; me vaka ni dau dredre na noda kere ilavo

ena baqe me da tekivutaka dua kina na noda sasaga.

Na veivuke oqo e sa itekitekivu ni kena dola se cicivaki na Baqe ni iTaukei; ka sega ni lavaki kina e dua na ivakadei (deposit) ni kerekere.

Me vaka e dau qaravi ena veibaqe eso, ena laurai tale ga me tiko eso na ka ka rawa ni sauma na dinou ke mani yaco e dua na leqa me na tarova na saumi ni dinou. Oqo e wili kina na kena laurai me tiko na ilavo ni lisi nei koya e kerekere mai.

Oqo na taba ni veiqaravi se bisinisi ena raw anivukei ena ruku ni TDFF:

- Vakatoroicaketaki ni Qele kei na iYaubula (Land and Resource Development)
- Teitei (Commercial Agriculture)
- Tara Vale (Property Development)
- Veilakoyaki Raraba (Transportation business)
- Vakaduri Bisinisi Lalai (Small business)
- Saravanua (Eco-

Tourism)

O cei e rawani kerekere mai:

- a. Tamata yadua ka tiko e dua na ituvatuva vinaka ni vakavure iyau (business case)
- b. Tokatoka/Mataqali/Yavusa itaukei ni qele ka tiko e dua na ituvatuva vinaka ni vakavure iyau (business case)
- c. Mata (trustees) ni Tokatoka/Mataqali/Yavusa se mat ani dua na kabani ni itaukei ni qele ka vakalawataki tiko ena Companies Act.

Veika Eso Me Na Vakarautaki Mai

- iVola Vakadinadina (ID card: FNPF/ Driver's License/ Passport)
- Vola ni Sucu
- Naba ni Saumi Vakacavacava (TIN Number)
- Volaitukutuku mai na Baqe me 6 na vula (Six Months Bank Statement)
- Veidinadinati ena Deed (Registered Deed of Trust)

- Sitivikiti ni Kabani (Certificate of Business Registration)
- iTuvatuva ni Bisinisi (Business Plan)
- Tukutuku Vakailavo ni Bisinisi ke sa Cici Rawa Tiko
- Tukutuku ni Dinou (ke tiko e dua na dinou)
- Vurevure ni Lavo Tale Eso (Other Income)
- Laiseni ni Bisinisi
- Quotations
- Vola ni Veivakadeitaki mai FRCS (Certificate of Compliance)
- Vola ni Lisi (ke tiko)
- Vola Vakadinadina Mai na Veitabana [(eg. Farm Report (Ministry of Agriculture))]

Na fomu kece ni kerekere (application forms) me na solivata mai kei na dua na ivola ni kerekere (cover letter) me vakamatatataka mai na inaki ni sasaga me veiganiti kei na yavu e soli tiko kina na ilavo oqo. ■

Oqo e dua vei ira na vale ka voli taumada ena porokaramu ni *iTaukei Wealth Fund*

Rawa ni Voli Qele na iTaukei ni sa Cava na Lisi *iTaukei Wealth Fund*

Na cava na *iTaukei Wealth Fund*?

Na iTaukei Wealth Fund e dua na tobu ni ilavo ka biuta vakatikitiki na Matabose ni Qele Maroroi mai na ivakacavacava e dau kumuna; me vukei ira na itaukei ni qele ena so na sasaga ni veivakatoroicaketaki ka gadrevi kina na ilavo.

Oqo eso na ka e rawa ni veivuke kina na Matabose ka vakayagataki kina na iTaukei Wealth Fund vei ira na itaukei ni qele:

- Me voli kina na qele ka sa mai cava na kena lisi (commercial or industrial leases) ka saumi tale ga kina na veika e dabe tiko ena dela ni qele;
- Vukei ira na itaukei ni qele ena kena soli na nodra ivakadei ni kere ilavo ena baqe se k era via curuma eso na veidinadinati vakabisinisi (JV);
- Vukei ira na itaukei ni qele ena kena vakailavotaki na vakatoroica-

ketaki ni nodra qele;

- Vukei ira na itaukei ni qele ena tosoi na nodra vuli ena veitabana ni vuli eso me vaka na vuli vuniwai, vakau-waqavuka kei na cicivaki bisinisi.

Na cava ena gadrevi vei ira na itaukei ni qele ke ra vinakata na veivuke ni iTaukei Wealth Fund?

1. Kevaka e gadreva na itaukei ni qele me sauma na veika e tiko ena dua na qele ni sa cava na kena lisi; oqo na veika ena gadrevi:
  - Me tiko e dua na veidinadinati ni Tokatoka/Mataqali/Yavusa (Deed of Trust)
  - Me tiko nai lavo ni lisi ni Tokatoka/Mataqali/Yavusa (Assignment)
  - Me tiko na e dua na ivakadinadina ni isau ni veika e tiko e dela ni qele (Valuation Report)
  - Vola vakadinadina ni

sa gadreva o koya e nona na lisi me caka na veivoli ena vuku ni ka e tiko e dela ni qele

- Me na tokitaki na lisi vua na itaukei ni qele

2. Kevaka e gadreva na itaukei ni qele me volia e dua na qele lisitaki

se vale:

- Me tiko e dua na veidinadinati ni Tokatoka/Mataqali/Yavusa (Deed of Trust)
- Me tiko nai lavo ni lisi ni Tokatoka/Mataqali/Yavusa (Assignment)
- Me tiko na e dua

Vunautaki tiko na veivuke ni Tabacakacaka iTaukei ena vei Bose Ni Yasana

Tomani tiko na nodra cau na vakaillesilesi ena kena vakasaututaki na noda itikotiko e Viti me vaka na tei kau kei na tei dogo

na ivakadinadina ni isau ni veika e tiko e dela ni qele (Valuation Report)

- Me tiko e dua na ripote ni vakadidike me baleta na rawa-ka vakailavo ni kena cicivaki vakabisinisi na qele kei na vale ka gadrevi tiko me voli (Feasibility Report)
- Me tiko e dua na veidinadinati ni veivoli (Sales & Purchase Agreement)

3. Veivakatoroicaketaki ena Qele (Land Development)

- Na lisi me tiko kina na yacadratou na

mata (trustees)

- Me tiko e dua na veidinadinati ni Tokatoka/Mataqali/Yavusa (Deed of Trust)
- Me tiko nai lavo ni lisi ni Tokatoka/Mataqali/Yavusa (Assignment)
- Me tiko na ripote ni vakadidike ena kena rawa ni vakacacani na vanua kei na iyaubula (EIA Report)
- Me tiko e dua na ituvaluva ni kena wasewasei na vakayagataki qele (Approved Scheme Plan)
- Me tiko na isau vakailavo ni kena

cakacakataki na qele (Quotations)

- Me tiko e dua na ripote ni vakadidike me baleta na isau ni veivakatoroicaketaki kei isau e rawa ni volitaki kina (cost analysis and valuation)

4. Bisinisitaki ni Yaubula

- Me tiko e dua na ripote ena veika esa tiko rawa ena loma ni Tokatoka/Mataqali/Yavusa (Asset Capitalisation Report)
- Me tiko e dua na ripote ni vakadidike me baleta na

rawa-ka vakailavo ni kena cicivaki vakabisinisi nai yaubula (Feasibility Report)

- Ripote mai na veitabana ni Matanitu e qarava na iyaubula (Minerals Department)
- Me tiko na ripote ni vakadidike ena kena rawa ni vakacacani na vanua kei na iyaubula (EIA Report)
- Me tiko e dua na veidinadinati kei ira eso era na veivuke ena kena bisinisitaki na iyaubula (Partnership Agreement)
- Isau ni misini kei na veika tale eso e gadrevi (Quotations)

Toso tiko na bosebose-ka ni Matabose ena veikorokoro me vakavinakataka tiko na veiwekani ni TLTB kei ira na iTaukei

Vei Vale ni Volavola ni Matabose ni Qele Maroroi Ni Taukei

Head Office

TLTB Building, 431 Victoria Parade GPO Box 116, Suva. Ph: (679) 3312 733 Fax: (679) 3312 014
Toll Free : 0800 3312 533 Email: info@tltb.com.fj

Central Eastern Region

Level 2, TLTB Building, 431 Victoria Parade P.O Box 116, Suva. T : (679) 331 2733

Nausori Sub Regional Office

Level 2, Jiwambhai Complex, Ross Street, Nausori. T : (679) 347 7315

Korovou Sub Regional Office

1st Floor, Waimaro Circuit Building, Main Street, Korovou. T : (679) 334 0130

Vunidawa Service Center

Provincial Administrator's Office, Vunidawa Govment Station, Naitasiri. T : (679) 896 0524

North Western Region

Level 1, Khans Complex, 10 Mana Street, P.O Box 73, Lautoka. T : (679) 666 1744

Ba Sub Regional Office

1st Floor, Tower Building, Ganga Singh Street, Ba T : 667 0255

Rakiraki Sub Regional Office

Shop 1, George Shiu Raj Building, FSC Road, Rakiraki. T : (679) 669 4120

South Western Region

Level 1, Airport Central Complex, Namaka, Private Mail Bag, Nadi Airport. T : (679) 672 3771

Sigatoka Sub Regional Office

1st Floor, Keasuna Complex, Sigatoka. T : (679) 650 0696

Northern Region

Level 1, TISI Sangam Building Nasekula Road, P.O Box 32, Labasa. T : (679) 881 1122

Savusavu Sub Regional Office

1st Floor, Planters House Main Street, Savusavu. T : (679) 828 0797

Nabouwalu Service Center

Soqosoqo Vakamarama Bua Provincial, Nabouwalu, Bua. M : (679) 999 5384

iTaukei Land Trust Board

iTaukei Land Trust Board

iTaukei Land Trust Board

iTaukei Land Trust Board

iTaukei Land